ІННОВАЦІЙНІСТЬ ПОСТНЕКЛАСИЧНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ У ДОСЛІДЖЕННІ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

INNOVATION OF POSTNONCLASSICAL METHODOLOGY WHILE INVESTIGATING THE CONSEQUENCES OF THE WORLD ECONOMY

УДК 330.341.1: 339.9

Хитра О.В.
к.е.н., доцент,
доцент кафедри управління персоналом і економіки праці
Хмельницький національний університет

Розглянуто характерні ознаки глобалізації світової економіки крізь призму її амбівалентності, нелінійності, нестійкості. Розкрито біфуркаційний характер глобалізаційних трансформацій у дисипативній системі світової економіки. Встановлена роль енергетично-інформаційних обмінів та просторово-часових деформацій у глобалізованому економічному просторі. Обґрунтована доцільність модернізації методологічних основ дослідження глобалізації у контексті переходу від лінійно-прогресистських до системно-синергетичних методів пізнання її об'єктивних причин та прогнозованих наслідків. Доведена необхідність врахування принципів самоорганізації, коеволюції, людинорозмірності та історичності глобалізованої економіки як передумов її прогресивного розвитку.

Ключові слова: *біфуркація, гіперкогерентність, глобалізація, глокалізація, дисипативна структура, коеволюція, людинорозмірність, нелінійність, постнекласична наукова методологія, самоорганізація.*

Рассмотрены характерные признаки глобализации мировой экономики в контексте ее амбивалентности, нелинейности, неустойчивости. Раскрыт бифуркационный характер глобализационных трансформаций в диссипативной системе мировой экономики. Установлена роль энергоинформационных обменов и пространственно-временных деформаций в глобальном экономическом пространстве. Обоснована целесообразность модернизации методологических основ исследования глобализации в контексте перехода от линейно-прогрессистских к системно-синергетическим методам познания ее объективных причин и прогнозируемых последствий. Доказана необходимость учета принципов самоорганизации, коэволюции, человекоразмерности и историчности глобализированной экономики как предпосылок ее прогрессивного развития.

Ключевые слова: *бифуркация, гиперкогерентность, глобализация, глокализация, диссипативная структура, коэволюция, человекоразмерность, нелинейность, постнеклассическая научная методология, самоорганизация.*

The characteristic features of globalization of the world economy through the prism of its ambivalence, nonlinearity, instability have been considered. Bifurcational nature of globalization transformations in the dissipative system of the world economy has been revealed. The role of energy information exchange and space-time deformations in a globalized economic environment has been established. The expediency of modernization of the methodological foundations of the study of globalization in the context of the transition from linear progressive to systematic and synergetic methods of cognition of objective reasons and predictable consequences has been grounded. The necessity of taking into account the principles of self-organization, coevolution, man's evaluation and historicity of the globalized economy as prerequisites for its progressive development.

Key words: *bifurcation, hipercoherency, globalization, glocalization, dissipative structure, coevolution, man's evaluation, nonlinearity, postnonclassical scientific methodology, self-organization.*

Постановка проблеми. Перетворення світового простору в єдину зону, де вільно переміщуються фактори виробництва, вимагає від суб'єктів системи світового господарства правильного розуміння суті процесу глобалізації та основних його характеристик [1, с. 28]. Не викликає сумніву той факт, що глобалізація здійснює домінуючий вплив на розвиток будь-якої держави. З одного боку, завдяки поширенню інновацій у сфері технологій і менеджменту, активному обміну товарами, послугами, інвестиціями, вона сприяє підвищенню ефективності функціонування національних економік, а з іншого – посилює нерівномірність, асинхронність та диспропорційність розвитку. Географія розміщення виробничих сил, галузева структура інвестицій, виробництва і збуту визначається суб'єктами господарського життя з урахуванням глобальної кон'юнктури, а економічні підйоми і спади набувають всесвітніх масштабів, тобто глобалізація економіки стала всеохоплюючим процесом, своєрідною ланцюговою реакцією, що здійснюється на засадах саморозвитку. Цей розвиток не є односпрямованим, лінійним, який передбачає створення єдиної та монолітної міжнародної економічної системи; поряд з глобальною інтеграцією проявляються дезінтеграційні тенденції, і не лише у світовому масштабі, а й у межах окремих країн [2, с. 192].

Формування глобальної економіки веде до нового міжнародного поділу праці, який не лише сприяє зміні балансу економічної влади між провідними "гравцями", але й зумовлює економічну багатополярність, яка ускладнює досягнення економічної рівноваги та надає зовнішньоекономічним зв'язкам певної хаотичності. А отже, виклик глобалізації полягає у тому, щоб "знайти правила та інститути для більш ефективного управління на місцевому, регіональному та гло-

бальному рівнях, для того щоб зберегти переваги глобальних ринків і водночас створити необхідний простір, в якому людські, суспільні та природні ресурси працювали б не лише на прибуток, але й на людей" [3, с. 136].

Варто погодитись з В.М. Співаком [4], що результати аналізу та прогнозування складних, багатоаспектних і різнорівневих процесів глобалізації залежать від застосовуваних методів їх дослідження. Інструментальний набір науковців сьогодні формують: по-перше, традиційні для будь-якого наукового дослідження методи (аналіз і синтез, індукція і дедукція, математичне моделювання тощо); по-друге, комплекс постнекласичних системно-синергетичних методів, які дозволяють врахувати складність, відкритість, нестабільність, емерджентність складних систем. Прикметно, що одні й ті ж самі факти і процеси оцінюватимуться по-різному, що нерідко призводить до виникнення альтернативних концепцій глобалізації.

Так, традиційний підхід до тлумачення змісту світової економіки розглядає її як своєрідне поєднання складових (національних економік) за принципом лінійності, що означає визначення залежностей вхідних та вихідних індикаторів на основі пропорційного зв'язку. Втім, дослідження показали, що складні економічні системи є дисипативними структурами, здатними відтворювати свої дії та подальший шлях існування на основі внутрішнього потенціалу, для реалізації якого необхідні певні умови, створені природно (ринковим середовищем) чи внаслідок регуляторних дій (державного регулювання економіки). Відповідно, з позицій синергетики оцінюванню має підлягати стан економічної системи в динаміці, зумовлений сполученням можливих форм та структур в економічному просторі, визначеному конкретно заданою кількістю індикаторів вимірності [5, с. 182].

Варто погодитись з точкою зору О.І. Зайцевої, що "економічна дійсність багатоваріантна і швидкість її змін випереджує темпи її вивчення; … процеси глобальної економіки недостатньо описати лише за допомогою традиційних моделей та законів класичної політичної економії" [6, с. 192]. Для дослідження і розуміння складних динамічних систем необхідна нова категоріальна структура, в якій поняття детермінації пов'язується з поняттями можливості і дійсності, перетворення можливості у реальність, оскільки з'являється декілька сценаріїв еволюції, відносно яких неможливо точно передбачити розвиток системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні дослідження теоретичних і практичних аспектів глобалізації світової економічної системи знайшли своє відображення в наукових працях таких зарубіжних і вітчизняних вчених, як У. Бек, Дж. Вільямсон, Д. Гелбрейт, Е. Гіденс, М. Кастельс, Дж. Майєр, р. Робертсон, Дж. Стігліц, С. Фішер, Т. Фрідмен, О. Білорус, В. Воронкова, Б. Губський, Н. Карасьова, О. Кукарцев, Д. Лук'яненко, Ю. Павленко, Ю. Пахомов, С. Сіденко, А. Філіпенко, та ін.

Також проведено чимало досліджень, присвячених проблемам оновлення методології економічної науки з урахуванням тенденцій міждисциплінарного підходу та формування постнекласичної картини світу. Ці положення знайшли відображення у наукових працях таких дослідників: В. Бурлачков, В. Дербенцев, О. Домбровський, А. Гальчинський, Л. Євстигнєєва, р. Євстигнєєв, І. Крюкова, О. Михайловська, В. Письмак, Н. Потапова, О. Сердюк, В. Соловйов, В. Співак, В. Тарасевич, І. Фадєєва, О. Шарапов, І. Шкодіна, В. Якімцов та ін.

Разом з тим, варто погодитись з О. Кукарцевим, що більшості праць з глобалізації не вистачає емпіричного обґрунтування історією, внаслідок чого глобалізація виглядає спонтанним, самопідтримуючим процесом, який виводиться, по суті, з безсуб'єктності цього феномена [7, с. 29].

Якщо брати до уваги відносність процесу глобалізації, то варто припустити, що з часом вона повинна завершитися деглобалізацією [8, с. 26]. Вже сьогодні можна констатувати, що глобалізація не підпорядковується законам елементарної лінійної еволюціоністської логіки, адже паралельно до загальних інтеграційних процесів мають місце протилежні за сутністю тенденції до фрагментації та локалізації суспільних утворень. Глобалізація як процес руху людства до глобального атрактора (суператрактора) слід розглядати не тільки з точки зору нелінійності, але й асимптотичності. За таких умов на перший план виходить не просто масштабне розширення людської діяльності, а універсальна структуризація її механізмів та результатів.

Таким чином, дослідження тенденцій розвитку світового господарства слід виконувати на оновленій методологічній платформі, яка б враховувала передусім багатовимірність процесу глобалізації, що "не зводиться до інтенсифікації і просторового розширення економічних взаємовідносин і має вплив на всі сфери життєдіяльності людини" [9, с. 27].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є обґрунтування доцільності застосування постнекласичної наукової методології для встановлення закономірностей глобалізації в умовах неповної детермінованості траєкторії еволюції світової економіки як складної людинорозмірної системи, здатної до самоорганізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останнім часом найбільш відчутною стала криза неокласичної економічної парадигми, викликана сумнівами більшості економістів у практичній цінності існуючих поглядів та підходів щодо пояс-

нення і прогнозування економічної реальності [10]. Якщо на етапах розвитку класичної і некласичної економічної науки явища нелінійності і нерівноважності в більшій частині досліджень розглядаються як випадкові відхилення від рівноважної траєкторії, то сьогодні актуальними стають ідеї нелінійності, на яких базується передусім економічна синергетика, а також близькі до неї розробки теорій нової інституціональної економіки, еволюційної економіки, економічної та інституціональної компаративістики, хаосології, нерівноважної економічної динаміки тощо.

Глобалізація зумовлює "універсалізацію" наукових, технологічних, інформаційних та інших моделей, а також пов'язаних з їх розробкою та впровадженням проблем. У такій ситуації, на думку С.А. Квітки та Н.Ю. Яценко, глобалізація має бути природним процесом відбору всім світовим співтовариством тих ідей, принципів, ціннісних установок, які несуть у собі менше конфліктності і допомагають у розв'язанні глобальних економічних та інших загальнопланетарних проблем [11, с. 16].

У динаміці світової системи глобалізація може вважатися перехідним процесом, а отже, їй властиві: варіативність, розмаїття шляхів, форм, моделей, виявів просування до стану стабільності; структурна напруженість чи навіть розхитування вихідних структур; опозиція неорганізованого та впорядкованого, стихійності та програмованості змін; виникнення явищ, що поєднують риси протилежних тенденцій, аспектів, вимог [12, с. 65]. І це є доказом амбівалентності процесів глобалізації, або, як зазначає О.Г. Домбровський, "синергетичного змісту глобального світу" [13, с. 56].

Зокрема, у праці О.І. Гонти [14] йдеться про паралельне існування у світовому господарстві міжнародного економічного середовища, утвореного під впливом процесів інтернаціоналізації, та глобального економічного середовища, яке формується під впливом процесів транснаціоналізації. Інтернаціоналізацію господарської діяльності можна визнати лінійним процесом, оскільки існує прямий зв'язок між поглибленням міжнародного поділу праці і зростанням його сукупної продуктивності в межах країн-учасниць. Натомість, процеси транснаціоналізації економіки є нелінійними, оскільки результати такого процесу принципово відмінні для різних за рівнем розвитку країн і не мають прямої залежності від масштабів використаних ресурсів. Наслідком процесів глобалізації стає формування якісно нової системи світової економіки, де стабільний розвиток окремих країн залежить не лише від їх внутрішніх чинників, але й від налагодження взаємодії і регулювання макроекономічних процесів на рівні світової економіки.

Л. Євстигнєєва і Р. Євстигнєєв [15] вважають, що початок XXI століття ознаменувався кризою неоліберального типу глобалізації і входженням в глобалізацію синергетичного типу, що передбачає визначення системної раціональності на основі таких положень: багатоваріантність моделей державного регулювання економіки зі збереженням механізму ринку; забезпечення цілісності національних ринків; поєднання економічних та інституціональних факторів розвитку; врахування трансформаційного потенціалу; використання ситуаційних переваг економічного розвитку.

Перш за все, слід звернути увагу на складність сучасних економічних систем, що підлягають трансформації під впливом глобалізаційних тенденцій. В інтерпретації І.Г. Фадєєвої, "складна система – це впорядкована множина структурно взаємопов'язаних взаємозалежних та функціонально взаємодіючих різнотипних елементів, які структурно об'єднані у цілісний об'єкт управління функціонально різнорідними взаємозв'язками для досягнення заданих цілей у певних умовах відсутності формалізованої моделі" [16, с. 15]. У процесі розвитку такої системи її гетерогенність і розмаїття породжують нові якості, трансформації, автокореляції, ампліфікації, мультиплікації. І цей підхід може вважатися революційним викликом класичній теорії економічного розвитку, яка у так званих "законах ринку" поставила на перше місце рівновагу.

З точки зору В.В. Якімцова [17, с. 269], системи, які в минулому були лише лінійними, на теперішньому етапі стають нелінійними, що робить некоректним застосування до них виключно підходів "ортодоксальної" економіки. Коли система перебуває у стані спокою (стаціонарний стан), традиційні підходи можуть успішно застосовуватися, але якщо необхідно дослідити альтернативні варіанти розвитку соціально-економічних систем, застосування ортодоксальних методів не забезпечить належного результату. В умовах глобалізації, якщо навіть власні зовнішні впливи на розвиток соціально-економічних систем суттєво не змінилися порівняно з минулим періодом, то узагальнений вплив зовнішніх факторів суттєво зростає через постійне збільшення потоків обміну, зокрема фінансами та інформацією.

Проблеми глобалізації визначаються протиставленням економічного порядку й хаосу, локальних і глобальних інтересів, організуючих дій з боку державних і наддержавних інституцій та саморегуляції з боку ринкового середовища. Загальносистемні властивості і закономірності, що домінують над частковими (економічними, статистичними, логічними) характеристиками моделей досліджуваних об'єктів, власне, формують основу макробачення соціально-економічної системи як складного соціального організму. Як зазначає В.Г. Воронкова, формування і розвиток економічної парадигми буде успішним тоді, коли ми будемо розуміти нелі-

нійну динаміку складних систем і моделювати глобальні тенденції розвитку [18, с. 11–12]. На думку Ю.В. Павленка, сутністю глобалізації є "перетворення людства в єдину структурно-функціональну систему, в якій – в ідеалі – окремі елементи, блоки, субсистеми будуть працювати на забезпечення один одного" [19, с. 572].

О.Г. Домбровський [20] акцентує увагу на тому, що відбувається трансформація міждержавних економічних процесів у внутрішньоглобальні. Такий процес є процесом глокалізації, що передбачає наявність паралельних тенденцій до уніфікації та диференціації у світі. Відтак, глокалізація передбачає "вертикальний", ієрархічний глобалізм і "горизонтальну", мережеву трансрегіональність, інтегруючи тим самим рівень глобального та локального. При цьому глобальний рівень є хаотичним, а локальний – упорядкованим. Опис такої структури іманентно містить внутрішній "розрив", що заважає експлікативності ідеї глокалізації в цілому.

Сьогоднішній етап розвитку глобальної економічної системи можна охарактеризувати як біфуркаційний, що супроводжується як зменшенням, так і наростанням ентропії в різних підсистемах, посиленням невизначеності (за одними параметрами системи порядок та організованість можуть накопичуватись, а за іншими – навпаки, зменшуватись). Розвиток системи можна представити як послідовність тривалих періодів, які відповідають її стабільному стану і перериваються короткими періодами хаотичної поведінки ("біфуркаціями"), після чого відбувається перехід до наступного стійкого стану ("атрактора"), вибір якого визначається флуктуаціями [21, с. 71].

Еволюційні процеси розвитку світової економіки потребують "визрівання" у визначеному стані аж до збурення цього стану новими атракторами (зонами, точками впливу). На думку В.В. Якімцова [17, с. 270], ситуація ускладнюється тим, що національна економіка входить до системи більш високого рівня – глобальної економіки, яка, перебуваючи у зоні певного атрактора, має певний, особливо визначений порядок, устрій та важелі (механізми), що підтримують цей стан.

О.В. Михайловська [22] пропонує розглядати глобальну економіку як систему, сформовану за моделлю "ядро-периферія". Економіка країн ядра характеризується високою продуктивністю, відносною екологічною безпечністю, концентрацією висококваліфікованих працівників, високою інтенсивністю інноваційних процесів, експортом високотехнологічної продукції до інших країн цієї групи й експортом низькотехнологічної продукції до країн периферії. Економіки країн "периферії" характеризуються низькою продуктивністю, імпортозалежністю товарів, залежністю від фінансового капіталу "ядра", значно вищим екологічним навантаженням, експортом сировини до розвинених країн. Принциповим є те, що всередині глобальної економіки функціонують механізми, які підтримують такий поділ. Іншими словами, всередині світової системи будуть продукуватися механізми, які блокуватимуть виникнення флуктуацій у вигляді переходу окремих національних економік з одного структурного елемента глобальної економіки (промислово нерозвинутого) в інший (розвинені країни). Такі механізми є механізмами самопідтримування порядку в системі вищого рангу – світовому господарстві в цілому.

Безперечно, кожна країна (як елемент) займає своє місце у структурі глобальної соціально-економічної системи. Принципова зміна цього становища, на думку О.В. Михайловської [23, с. 45], означає флуктуацію в глобальній економіці, яка, з одного боку, блокуватиметься наявними в ній механізмами негативного зворотного зв'язку, а з іншого – закріплюватиметься та посилюватиметься механізмами позитивних зворотних зв'язків. Еволюція окремої країни пов'язана з набором рівноважних станів світової економіки, і її місце у структурі світового господарства визначається тим рівноважним станом, в якому воно перебуває. Якщо подолати спрощений підхід до розуміння економічних процесів як "точкових", "впорядкованих", "лінійно-спрямованих", то системні зміни розглядатимуться не тільки як адаптація до змін у зовнішньому середовищі (як це робиться в класичних теоріях економічного зростання), але й як спонтанний процес у гетерогенній системі, як колективний вплив різнорідних за природою сил, механізмів, здатних за деяких умов і обставин до когерентної, узгодженої в просторі й часі дії, яка має наслідком переведення системи у новий якісний стан.

Постнекласична методологія розкриває можливості прогнозування розвитку світової економіки на засадах коеволюції. Зокрема, В.М. Лукашевич вважає, що "глобалізація – це об'єктивний соціальний процес, змістом якого є зростаючий взаємозв'язок і взаємозалежність національних економік, національних політичних і соціальних систем, національних культур, а також взаємодії людини з навколишнім середовищем" [24, с. 13]. Усвідомлення коеволюції масштабних економічних систем дозволяє зрозуміти, що в них, крім економіки, діють система держави та соціальна система, які розвиваються паралельно й обмінюються речовиною, енергією та інформацією. А отже, ідея коеволюції відбиває в економіці "соціально-комунікативний поворот" [25].

Особливість соціально-комунікативної та людиновимірної вимог до економічних систем відзначається у формуванні нового типу соціуму, який потребує й нової економічної орієнтації. У цих умовах пріоритетним завданням економіки

О.Г. Домбровський [25] вважає гіперкогерентність, яка означає високу системну взаємопов'язаність "коливальних" економічних процесів, проявляючись при їх поєднанні в умовах високої динаміки глобальної економіки. Гіперкогерентність постає як фактор потенційної ноостратифікації світової економіки, що приводить до появи нооекономіки, у центрі якої перебуває імператив формування нової якості техноприродного середовища як системоутворюючого вектора конструювання нової соціально-економічної реальності з універсальною конвергентною домінантою взаємовпливу соціуму і техноприродного середовища та наступного фазового переходу – формування такого варіанту ноореальності, який би влаштовував суб'єкта.

Таким чином, постнекласична методологія, враховуючи стани економічної системи в цілому (національної або глобальної економіки), не зосереджується на її атомарних одиницях (економічних агентах, окремих економічних явищах чи поточних одиничних змінах у ринкових показниках), а проголошує можливість створення загальнозначимої моделі, застосовуваної до будь-якої "відкритої" системи (соціальної, економічної, фізичної тощо).

Для пояснення поведінки глобалізованої економічної системи також цілком придатне поняття "дисипативні структури", на базі якого виведене правило: як віддаленість від рівноваги, так і нелінійність можуть слугувати причиною впорядкованості у системі.

Для реалізації дисипативної самоорганізації на глобальному рівні необхідним, з точки зору О.В. Михайловської [26, с. 89], є виконання таких умов: 1) процеси, що відбуваються у сучасному світовому господарстві, повинні бути незворотними (дисипативність глобальної економіки); 2) мають існувати зв'язки між елементами глобальної економіки (можливість кооперованої поведінки елементів світового господарства); 3) система має перебувати у стані, що значно відрізняється від стану рівноваги (це буде означати, що світове господарство знаходиться поблизу точки біфуркації).

Слід зазначити, що процеси глобалізації забезпечують інтенсифікацію потоків між країнами (товарів, інвестицій, інформації, людських ресурсів тощо). Також можна впевнено констатувати, що світове господарство є динамічною структурою; параметри цієї структури не здійснюють коливання навколо певного рівноважного стану, а існує тенденція щодо відхилення стану глобальної економічної системи від стану рівноваги. Більшість еволюційних змін як на рівні світового господарства в цілому, так і на рівні окремих країн є незворотними. Тому світове господарство можна вважати дисипативною системою [26, с. 90–91]. При цьому структура світової економіки повинна розглядатися як така, що формує ряд схожих за циклами і фазами розвитку економічних процесів, що зливаються в єдину динамічну структуру економічної самоорганізації усього людства. В таких умовах, як зазначає І.В. Шкодіна, методи і методологія стратегічного управління глобальною економічною системою повинні змінюватися на основі використання її здатності до самоорганізації, що дозволить підвищити ефективність функціонування системи за рахунок не стільки залучення додаткових фінансових ресурсів, скільки розкриття її внутрішнього потенціалу [21, с. 76].

Варто зазначити, що самоорганізація відбувається асинхронно на національному, регіональному та світовому рівнях. Отже, неможливо забезпечити стабільність розвитку одночасно на всіх рівнях, оскільки підтримання порядку в одному місці неодмінно супроводжується його послабленням в іншому. Водночас, у процесі самоорганізації нелінійно зростає рівень організації, у результаті чого підвищується ефективність взаємодії системи із зовнішнім середовищем, удосконалюються її внутрішні зв'язки, структура та функціональні можливості, що послаблює внутрішні суперечності системи [21, с. 76–77].

Використовуючи ідеї універсального еволюціонізму та категоріальний апарат синергетики, глобалізацію тлумачать як цільову функцію нелінійного процесу самоорганізації соціальної системи у надскладний організм – Мегасоціум, який, будучи представлений локальними соціальними організмами (соціумами), своєю чергою, має ідеальну програму життєвого циклу: проходить стадії зародження, росту та вмирання [27, с. 65]. У межах нової парадигми історичного знання глобалізація людства інтерпретується як етап універсальної або глобальної історії, що розвивається за циклічним принципом. Відтак, синергетична концепція глобалізації побудована на основі концепції синергетичного історизму. Історичність економічних систем пов'язана з конструктивною роллю часу та нестабільністю, яка зумовлює формування дисипативних структур і виникнення історичної перспективи як можливості утворення нових форм організації.

Об'єктом постнекласичної науки стають "людиноромірні" комплекси, невід'ємним компонентом яких є людина; організація розглядається як мультирозумна система, елементи якої здатні зробити вибір. Лише фрагментарне введення людини до некласичної наукової картини світу як відстороненого та раціонального спостерігача залишає поза полем зору науковців глибокий пласт так званих традиційних знань і суб'єктивних відчуттів, цінностей та уподобань, що зрештою призводить до прийняття субоптимальних, непопулярних і некреативних рішень. У рамках постнекласичної раціональності гуманістична складова набула нового забарвлення. Зокрема, був сфор-

мульований антропний принцип, суть якого полягає у провідній ролі світового розуму у розвитку життя, ноосферній причинності руху буття, вияві творчої здатності універсуму через людську діяльність [28, с. 162].

Увага постнекласичної науки перемикається з явищ повторюваних і регулярних на "відхилення" всіх видів, вивчення яких веде до винятково важливих висновків. На передній план висуваються міждисциплінарні та проблемно-орієнтовані форми дослідницької діяльності [29, с. 76]. Зокрема, А.С. Гальчинський стверджує, що потреба методологічного оновлення економічної теорії не обмежується суто академічними визначеннями, а стосується також принципово значущих прикладних аспектів. На думку вченого, "відповідна логіка міститься в контексті сучасних постмодерністських світоглядних обґрунтувань та їх впливу на якісне оновлення економічної методології. Їх відображенням є ренесанс … методологічного індивідуалізму, утвердження постнекласичної методологічної парадигми…" [30, с. 4].

У межах методологічного плюралізму спостерігаються найбільш цікаві і перспективні методологічні експерименти, у тому числі взаємозбагачувальні перехресні запозичення як між провідними течіями сучасної економічної думки, так і в міждисциплінарному просторі. У цьому контексті заслуговує на увагу методологічна парадигма глобального еволюціонізму, що розробляє відповідний категоріальний апарат, інструментально-методичне підґрунтя і принципи пізнання закономірностей і механізмів виникнення нових структуроутворень, факторів їх ґенези, процесів самоорганізації й історичного розвитку, що дозволяють відобразити у науковій картині світу поточне, минуле та майбутнє в їх суперечливій єдності.

Глобальний еволюціонізм, на думку В.В. Білоцерківця та О.О. Завгородньої, відкриває перспективи дослідження економіки як складної відкритої людиноцентричної динамічної системи, що самоорганізовується у просторі і еволюціонує у часі у безперервній взаємодії з навколишнім середовищем [31, с. 11–12].

В.М. Тарасевич [32] наголошує на необхідності привнесення до економічної науки методів та досягнень природничо-гуманітарних і суспільних наук (у рамках так званого неекономічного імперіалізму). На основі такого синтезу, як вважає вчений, цілком можливе виникнення універсумно-синергетичних підходів, які відповідають початку формування нового рівня космо-природо-людської спільноти.

І.О. Крюкова [33] доводить, що біологічні витоки синергетики мають економічну проекцію у вигляді теорії фізичної економії, яка існує на межі знань з біології та психології раціонального суспільного господарювання. Синергетичний ефект у глобальній економічній системі досягається завдяки взаємодії і взаємовпливові національних економік у процесі перерозподілу між країнами виробничих ресурсів (природних, людських, фінансових, інформаційних) та уможливленню їх нових комбінацій, що змінює потужність світового виробництва й інших мегаекономічних параметрів.

Останнім часом у контексті становлення постнекласичного підходу набуває ваги методологія фізичної економіки, предметом якої є економічні процеси та способи управління обміном речовиною, енергією, імпульсом, інформацією у господарській діяльності людини. Фізична економія ґрунтується на природному квантовому законі збереження та перетворення енергії і, відповідно, господарська взаємодія природи і суспільства розглядається як енергетична. У рамках цієї концепції підкреслюється здатність людини постійно інтенсифікувати енергетичні потоки, тісно пов'язані з її духовним розвитком [17, с. 265].

В.Д. Дербенцев, О.А. Сердюк, В.М. Соловйов та О.Д. Шарапов у своїй праці [34], спираючись на теоретичні засади релятивістської квантової механіки, сформулювали низку концептуальних основ математичного моделювання складних систем: первинність процедури вимірювання щодо результату та її неусувний вплив на результат; принципова відсутність поняття миттєвого значення величини, а отже, і поняття стану системи як її фундаментальної характеристики; дискретність і наближений характер часової динаміки системи як послідовності її спостережуваних, за визначенням наближених станів; наявність принципово неусувної післядії, тобто пам'яті; вплив будь-якої процедури вимірювання, зокрема спостереження і прогнозу, одержаного в результаті реалізації тієї чи іншої алгоритмічної процедури, на стан і майбутню поведінку системи; відмова від нескінченності як концептуального поняття; незворотність часу.

Новим поглядом на сутність суспільних процесів та факторів їх розвитку є запропонована В.П. Письмаком [35] теорія енергоімпульсної взаємодії соціально-економічних моделей із зовнішнім середовищем, в якій взаємовідносини у природно-суспільному оточенні розглядаються з позиції не вартісних, а енерго-інформаційних характеристик.

Яскравим прикладом енерго-інформаційного взаємовпливу В. Бурлачков [36] вважає надходження інформації на ринок та її вплив на коливання обсягів попиту і пропозиції та, відповідно, цін і валютних курсів. Потік даних визначає поведінку економічних суб'єктів, а їх подальші дії зумовлюють ринкові коливання, які можна інтерпретувати як флуктуації потенційної енергії.

Сходження теоретико-методологічних засад наукового пізнання від детермінізму до синерге-

тики також пояснюється зміною розуміння феномену часу. Якщо у класичній науці час є щось незмінне, стале, таке, що у теперішній момент містить однозначні риси минулого і потенції майбутнього, то теорія відносності започаткувала злам цього стереотипу. Як зазначає О.Г. Домбровський [10], параметри "часу" та "простору" лежать в основі побудови практично будь-яких синергетичних моделей, без них неможливо визначити ні динаміку, ні ентропію, ні еволюцію економічних систем. З урахуванням параметру "часу" в економічній системі стає зрозумілим, що "система будь-якої природи, яка перебуває у жорстко рівноважному стані, замкнута на себе, так як для неї не існує зовнішнього часу, і, відповідно, історії. В умовах відсутності постійного притоку і відтоку речовини, енергії та інформації всі трансформації змінних системи поступово згасають, система досягає остаточного стану статичної рівноваги" [37, с. 489].

У свою чергу, О.В. Михайловська [38] пропонує застосовувати синергетичний підхід для дослідження ролі інформації в сучасних суспільних процесах. Під впливом таких двох чинників, як збільшення потоків інформації та асинхронності джерел інформації, відбувається зміна вектора впливу інформації на організованість системи. У такій ситуації суб'єкти світового господарства і міжнародних економічних відносин, які приймають рішення, постійно перебувають у стані, близькому до стану максимальної ентропії.

Таким чином, розгляд процесів глобалізації крізь призму постнекласичної методології дозволяє зрозуміти енергетично-інформаційно-часову конфігурацію системи світової економіки та по-новому підійти до дослідження змісту зовнішньоекономічних зв'язків. Глобалізація світового господарства постає як трансформаційна інтернаціоналізація національних економік окремих країн з відкритими економічними системами у глобальну економіку міжнародного масштабу, яка функціонує як за єдиними нормами, вимогами, правилами, за умов інформаційного забезпечення глобального простору, так і з урахуванням певних національних особливостей, які можуть бути змінені або скасовані в перспективі, і що здійснюється під впливом загальносвітових тенденцій до відкритості, універсальності та взаємозалежності [1, с. 30].

Складність і динамічність міжнародного бізнес-середовища, у свою чергу, обумовлює необхідність активного використання в управлінській практиці інструментів інформаційної підтримки управлінських рішень. Для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності особливої ваги набуває здатність розпізнавати будь-які потенційні або приховані явища у середовищі функціонування на ранніх етапах їхнього виникнення з метою подальшої їхньої інтерпретації шляхом удосконалення інформаційного забезпечення та збільшення часових ресурсів керівників у процесі прийняття управлінських рішень у зовнішньоекономічній сфері. Конкретне управлінське рішення у сфері зовнішньоекономічної діяльності є результатом проведення складної процедури з опрацювання великих масивів інформації, аналізу чинників зовнішнього середовища та їх впливу на суб'єкт господарювання, розробки й аналізу альтернативних рішень, умов існування штучно створених моделей та оцінки можливих результатів реалізації альтернативних сценаріїв [39, с. 17].

Висновки. На основі узагальнення напрацювань зарубіжних і вітчизняних вчених можна стверджувати, що сучасний етап глобалізації світової економіки характеризується неповною детермінованістю, багатоваріантністю і нелінійністю. З огляду на здатність складних соціально-економічних систем до самоорганізації і генерування емерджентних ефектів, дослідження їх еволюції доцільно здійснювати на основі постнекласичної методології, що пропагує міждисциплінарні підходи в сучасній науці. Закономірності глобалізації світової економіки доцільно пояснювати за допомогою положень синергетики (синергетичного історизму), глобального (універсального) еволюціонізму, неекономічного імперіалізму, квантової механіки та фізичної економії тощо. На основі синтезу досягнень різних галузей знань можлива побудова моделі загальнопланетарного розвитку, в якій одночасно враховуватимуться біологічні, соціальні, психологічні, політичні, економічні та інші аспекти еволюції людського суспільства.

Перспективи подальших досліджень полягають в обґрунтуванні шляхів оптимізації процесу інтеграції економіки окремої країни до системи світогосподарських зв'язків, що відбувається в умовах біфуркаційних перетворень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Карасьова Н.А. Глобалізація світового господарства та її сучасні характеристики / Н.А. Карасьова // Інноваційна економіка. – 2015. – № 1. – С. 28–32.

2. Кульчицький Я.В. Зміст і суперечності глобалізації у контексті дослідження сучасних економічних систем / Я.В. Кульчицький // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – 2010. – Вип. 20.5. – С. 191–196.

3. Білорус О.Г. Глобалізація і безпека розвитку / О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко. – К.: КНЕУ, 2001. – 314 с.

4. Співак В.М. Системно-синергетичний підхід до досліджень глобалізаційних процесів [Електронний ресурс] / В.М. Співак // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 1. – С. 309–317. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2010_1_45.

5. Потапова Н.А. Синергетичний розвиток складних економічних систем / Н.А. Потапова // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Проблеми економіки та управління. – 2012. – № 725. – С. 180–186.

6. Зайцева О.І. Еволюція концепції самоорганізації економічних систем / О.І. Зайцева // Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки. – 2010. – № 4. Т. 2. – С. 192–194.

7. Кукарцев О. Дослідження і теоретизування глобалізації: до історії питання [Електронний ресурс] / О. Кукарцев // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2014. – Вип. 26. – С. 27–31. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unir_2014_26_7.

8. Воронкова В.Г. Глобалізація як процес універсалізації стосунків між державою та ринком [Електронний ресурс] / В.Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2008. – Вип. 35. – С. 15–35. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpgvzdia_2008_35_4.

9. Бек У. Что такое глобализация? / У. Бек; пер. с нем. А. Григорьева и В. Седельника; общ. ред. и послесл. А. Филиппова. – М.: Прогресс–Традиция, 2001. – 304 с.

10. Домбровський О.Г. Економічна система у вимірах синергетики: часовопросторовий контекст [Електронний ресурс] / О.Г. Домбровський // Ефективна економіка: електронне наукове фахове видання. – 2013. – № 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_2_20.

11. Квітка С.А. Синергетика глобалізації та державне управління / С.А. Квітка, Н.Ю. Яценко // Аспекти публічного управління. – 2014. – № 5–6. – С. 14–19.

12. Колосінський Є.Ю. Глобалізація, її суть та особливості [Електронний ресурс] / Є.Ю. Колосінський // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Серія: Економічні науки. – 2009. – Вип. 1. – С. 58–67. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchtei_2009_1_9.

13. Домбровський О.Г. Глобалізаційний процес у взаємодіях економічної та стратегічної раціональності / О.Г. Домбровський // Стратегія розвитку України. Економіка, соціологія, право. – 2011. – № 4. Т. 1. – С. 55–58.

14. Гонта О.І. Синергетичний підхід до формування політики транснаціоналізації економіки регіонів [Електронний ресурс] / О.І. Гонта // Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління. – 2009. – № 2 (3). – С. 77–90. – Режим доступу: http://195.69.76.76/bitstream/handle/123456789/8657/gonta.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

15. Евстигнеева Л. Субфедеральные аспекты глобализации / Л. Евстигнеева, р. Евстигнеев // Вопросы экономики. – 2003. – № 5. – С. 50–66.

16. Фадєєва І.Г. Обґрунтування доцільності застосування системно-синергетичного підходу до управління розвитком нафтогазовидобувних корпоративних систем / І.Г. Фадєєва // Інвестиції: практика та досвід. – 2014. – № 17. – С. 13–19.

17. Якімцов В.В. Синергетичний підхід у сучасній економічній науці / В.В. Якімцов // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка. – 2015. – Вип. 2. – С. 265–271.

18. Воронкова В.Г. Формування і розвиток економічної парадигми в умовах глобалізації / В.Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2011. – Вип. 47. – С. 5–16.

19. Павленко Ю.В. Глобализация и ее предтечи / Ю.В. Павленко // Цивилизационные модели современности и их исторические корни. – К.: Наукова думка, 2002. – С. 572–581.

20. Домбровський О.Г. Глобалізація vs глокалізація в альтернативах символічного універсуму [Електронний ресурс] / О.Г. Домбровський // Стратегія розвитку України. Економіка, соціологія, право. – 2012. – № 1. – С. 84–89. – Режим доступу: http://jrnl.nau.edu.ua/index.php/SR/article/view/4711/4827.

21. Шкодіна І.В. Сучасні тенденції самоорганізації світової економічної системи / І.В. Шкодіна // Економіка України. – 2012. – № 9. – С. 70–77.

22. Михайловська О.В. Механізми зворотніх зв'язків у глобальній економічній системі / О.В. Михайловська // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 3 (117). – С. 24–34.

23. Михайловська О.В. Системно-синергетичний підхід у дослідженні глобалізаційних трансформацій / О.В. Михайловська // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 7 (121). – С. 40–50.

24. Лукашевич В.М. Глобалістика: навчальний посібник / В.М. Лукашевич. – Львів: Новий Світ-2000, 2005. – 440 с.

25. Домбровський О.Г. Трансформація економічних систем у процесах коеволюції та ентропії як умови встановлення нооекономіки [Електронний ресурс] / О.Г. Домбровський // Ефективна економіка: електронне наукове фахове видання. – 2013. – № 3. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_3_4.

26. Михайловська О.В. Процеси дисипативної, консервативної, континуальної самоорганізації на глобальному рівні сучасного розвитку світової економіки / О.В. Михайловська // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Серія: Економічні науки. – 2011. – Вип. 3. – С. 85–96.

27. Азроянц Э. Глобализация: катастрофа или путь к развитию? / Э. Азроянц. – М.: Новый век, 2002. – 416 с.

28. Степура Т. Структурні дисбаланси якості людського потенціалу: синергетичний підхід / Т. Степура // Вісник Львівського університету. Серія: Економічна. – 2015. – Вип. 52. – С. 160–167.

29. Сич Т. Роль методології в процесі розвитку науки [Електронний ресурс] / Т. Сич // Гірська школа Українських Карпат. – 2016. – № 14. – С. 74–78. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gsuk_2016_14_21.

30. Гальчинський А.С. Методологія складних систем / А.С. Гальчинський // Економіка України. – 2007. – № 8. – С. 4–18.

31. Білоцерківець В.В. Еволюція методологічних засад дослідження нової економіки: від стохастичної перцепції до алгоритмізації пізнання / В.В. Білоцерківець, О.О. Завгородня // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2009. – № 4. – С. 6–13.

32. Тарасевич В. До стратегії універсумізації економічних перетворень / В. Тарасевич // Економіка України. – 2000. – № 11. – С. 47–54.

33. Крюкова І.О. Суспільно-економічні аспекти синергетики / І.О. Крюкова // Економічний часопис-XXI. – 2010. – № 5–6. – С. 53–57.

34. Дербенцев В.Д. Синергетичні та еконофізичні методи дослідження динамічних та структурних характеристик економічних систем: монографія / В.Д. Дербенцев, О.А. Сердюк, В.М. Соловйов, О.Д. Шарапов. – Черкаси: Брама-Україна, 2010. – 287 с.

35. Письмак В.П. Энергоимпульсная сущность экономического базиса общества (введение в теорию энергоимпульсного взаимодействия социально-экономических моделей) / В.П. Письмак. – Донецк: Донеччина, 2002. – 296 с.

36. Бурлачков В. Экономическая наука и эконофизика: главные темы диалога / В. Бурлачков // Вопросы экономики. – 2007. – № 12. – С. 111–122.

37. Колесникова Т.А. Основные понятия и принципы синергетики социально-экономических систем / Т.А. Колесникова // Синергетика и проблемы теории управления / Под. ред. А.А. Колесникова. – М.: ФИЗМАТЛИТ, 2004. – С. 482–495.

38. Михайловська О.В. Інформаційне середовище інноваційно-інвестиційної діяльності в умовах глобалізації: автореф. дис. … д-ра екон. наук / О.В. Михайловська; Інститут світової економіки і міжнародних відносин. – К., 2010. – 33 с.

39. Іщенко С.В. Особливості організації інформаційної підтримки при прийнятті управлінських рішень в сфері ЗЕД [Електронний ресурс] / С.В. Іщенко, К.А. Пряхіна, О.С. Капінос // Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського. – 2015. – Вип. 3 (92). Ч. 2. – С. 16–21. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkdpu_2015_3%282%29__4.